

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius

VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinių parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u>Vytautas Jurgutis</u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS

Giedrius Subačius

Egidijus Aleksandravičius. Prieš aušrą:

Jaunieji Daukanto bičiuliai. – Vilnius: Žaltvykslė, 1990. 190 p.

Intriguojantis Egidijaus Aleksandravičiaus knygos pavadinimas “Prieš aušrą”, matyt, nulėmė, kad neretame knygyne ši studija patenka į grožinei literatūrai skirtą lentyną. Tituliniame lape dar yra ir paantraštė: “Jaunieji Daukanto bičiuliai”. Ji jau pasako daug daugiau, jau galima suprasti, kad tai greičiausiai ne grožinis, o gal biografinis veikalas. Ir tik iš pratarmės paaiškėja, kad iš Daukanto draugų daugiausia dėmesio bus skiriama tapytojui Jonui Zenkevičiui (nors pratarmėje Simonas Daukantas pavadinamas “svarbiausiu viso mūsų pasakojimo herojumi”, tačiau jis “lyg ir lieka nuošalėje” – p. 3).

Toks dvigubas įslaptinimas-kodavimas skaitytojus, svarstančius, verta ar neverta ši knyga jų dėmesio, gali nuteikti skirtingai. Vieniems toks “neaiškumas” sukels nepasitikėjimą knyga ir jos autorium, kitiems pasirodys intriguojantis dalykas. Tokia knygos “iškaba” – tiesiog autoriaus iššūkis skaitytojui: Tu, girdi, imk, skaityk, o visa kita palik man. “Visa kita” – tai ir įsipareigojimas, atsakomybė pateisinti lūkesčius.

Dingstis parašyti šią knygą buvo netradicinė – tai Simono Daukanto portreto atsiradimo intriga, t. y. kodėl Jonas Zenkevičius jį nutapė. Intriga todėl, kad Daukanto “nuopelnus mūsų kultūrai tuo metu įžiūrėjo tik nedaugelis” (p. 11), o pats Daukantas, kuriam “apskritai buvo svetimas tuščiagarbiškumas”, “vargu ar būtų galėjęs taip išlaidauti” (p. 10) (toks portretas galėjo kainuoti beveik visą S. Daukanto metinę algą!). Užsakovas besąs Šiaulių apskrities dvarininkas Narbutas, “vienas iš turtingiausių to krašto dvarininkų” (p. 11). Tačiau E. Aleksandravičiui tai ne atsakymas į intriguojantį klausimą, bet dar didesnė intriga. Ją galima būtų pavadinti

trijų XIX a. skirtingų šviesuomenės sluoksnių atstovų santykių intriga: Daukanto, turbūt iš laisvųjų valstiečių kilusio lituanistinės pakraipos inteligento, V. Narbuto, Žemaičių dvarininko, ir tapytojo J. Zenkevičiaus, pagal kilmę – smulkaus bajoro. “Juk kaip tik J. Zenkevičiaus, V. Narbuto asmenybių, tūnojusių didžiųjų XIX a. lietuvių tautinio atgimimo veikėjų propaguojamų idealų šešėlyje, iškėlimas savaip nusako visą ano meto kultūros idėją...” (p. 14). Tai, sakyčiau, yra pagrindinė E. Aleksandravičiaus knygos tema – nusakyti ano meto kultūros idėją, t.y. kultūros funkcionavimo specifiką XIX amžiuje, gal ne nuo pat jo pradžios, atskleisti epochos vaizdą.

Aleksandravičiaus “studijos veiksmo vieta koncentruojasi kaip tik ten, kur susiduria žmonių gyvenimai, kur susipina jų likimai” (p. 4). Iš tikrųjų knygos puslapiai pilni kultūros veikėjų asmeninių kontaktų paieškų. Štai apie Kražių gimnazistus rašoma: “Pabandykime surasti gimnazijos mokinių sąrašuose tuos, kurie prisidėjo prie lietuvių nacionalinio judėjimo, klojo pamatus mūsų raštijai ir nacionalinei kultūrai [A. Ugianskis, J. Juška, A. P. Kašarauskas, V. Andriejauskas, V. Narbutas ir kt.]. [...] Galima manyti, jog visą šį būrelį vienijo ne tik tos pačios žemietiškos nuotaikos, bet ir asmeniniai ryšiai, daugeliu atvejų nenutrūkę iki pat S. Daukanto mirties” (p. 55–56); “bibliotekos patalpoje, kur mokinyms galėjo užsukti reikiamos knygos ar atlaso, prie stalo palinkęs niekieno netrukdomas bibliotekininkas [M. Valančius] turėjo pasakyti tai, kas pamokose buvo draudžiama, ką vengė ištarti net patys drąsiausieji...” (p. 58). Aleksandravičius net retoriškai sušunka, suradęs kokį įdomesnį žmonių ryšį – “ko verta vien jo [T. Goreckio, J. Zenkevičiaus bičiulio] santuoka su Marija Mickevičiūte – poeto Adomo Mickevičiaus dukra” (p. 89), kaip tarsi nepastebimai net į “dienotvarkės” vardijimą įterpia užuominą apie reikšmingą kontaktą: “Mašinių parodos, kažkokios fantastiškos architektūros pavyzdžiai, Lemersje litografija, kurią lanko kartu su K. Vilčinskiu, besirūpinančiu “Vilniaus albumo” reikalais, opera – visa tai [Paryžiuje] reikėjo pamatyti, įvertinti, pajusti” (p. 123). Visa knyga taip parašyta. Tai išduoda ir apskritai Aleksandravičiaus požiūrį į kultūros tapsmą – svarbesnis kultūros variklis yra asmeniniai kontaktai, o ne fasadinė kultūros pusė. Pirmoje savo knygoje labiau tyręs organizuotas kultūros gyvavimo formas – draugijas, židinius ir pan., autorius trečiojoje “Prieš aušrą” akcentą perkelia į ryšius tarp asmenybių.

Šitoks “užsibrėžtas tikslas neišvengiamai vertė daugiau dėmesio skirti

tam reikšmingam atsitiktinumui, kuris dažnai nulemia žmogaus likimą...” (p. 4). O bėgimas paskui atsitiktinumą, – tai “vietoj visumos – fragmentai” (p. 8). Monografijoje labai daug veikėjų, daug vietos skirta bent dalies iš jų genealogijoms. Daug joje ir kitokių neva ekskursų nuo J. Zenkevičiaus biografijos – apie Kražių gimnazijos rūmus, Isakijaus soboro statybą Peterburge, rusų šnipą, sukilimus ir kt. Simboliškai knygos fragmentiškumui atliepia ir veiksmo vietos kaita: Kražiai, Peterburgas, Vilnius, Paryžius, Roma...

Yra skaitytojų, kategoriškai nepateisinančių tokio knygos rašymo būdo. Štai Rūta Janonienė recenzijoje rašo, kad “knygoje ne kartą daugžodžiaujama apie žymiai tolimesnius ir antraeilius dalykus – Isakijaus soboro statybos peripetijas ar rusų šnipo biografijos detales” (R. Janonienė. Apie Joną Zenkevičių ir kitus // Naujasis židinys. – 1992. – Nr. 12. – P. 75). Jai taip pat “tiesiog nesuprantama, kodėl dailininko biografas tiek mažai dėmesio skiria tam, kas menininkui svarbiausia – jo kūrybai” (ten pat, p. 72).

Jau minėjau, kad ne J. Zenkevičiaus biografija labiausiai rūpi autoriui. Jis pats gali atsakyti savo kritikei: “Bandome papasakoti ne tik tai, kas tiesiogiai svarbu J. Zenkevičiaus biografui, bet ir tai, kas turėtų sudominti kultūros istorijos tyrinėtoją” (p.104). Ši dažnai trūkinėjanti biografija Aleksandravičiui tik pretekstas. Neretai koks įvykis, kontaktas jam būna tik kaip Proustui pyragėlis: “pats incidentas nebūtų vertas mūsų dėmesio – bylos puslapiuose nėra J. Zenkevičiaus pavardės, jei...” (p. 40) ir t.t. Sakyčiau, kad ašis, jungianti visus knygos fragmentus, yra pats autorius, jo žvilgsnis į epochą, jos suvokimas.

Šalia ką tik aptarto aspekto – žmonių santykių (kitokių, nei mes šiandien įpratę), t. y. konkrečios kultūros vyksmo virtuvės, knygoje autoriaus pirštais užčiuopiamas ir epochos nervas, esmė – tai, kuo ši epocha, jos kultūra skiriasi nuo kitų. Pavyzdžiui, apie tapybą rašoma: “Dar XIX a. pradžioje [...] ganėtinai gajus buvo požiūris į tapybą kaip amatą. [...] tapytojas, tapybos profesorius buvo kotiruojamas ne ką aukščiau už jojimo mokytoją” (p. 104–105). Apie bajorų požiūrį į menininkus tuo pat metu kalba įtaigios ir spalvingos eilutės: “Ano meto pasaulio didieji turi gerokai pagalvoti: kviesti ar nekviesti prie šeimyninių iškilmių stalo kokį nors gastroliuojantį muzikantą ar aktorių trupės “žvaigždę”. Galima koncerto metu mesti jai rožių puokštę, galima brautis į scenos užkuliusius ir klūpant reikšti savo susižavėjimą teatro artiste, galima net švaistyti jos rėmimui tokius pinigus,

kurių normalus valdininkas – tuometinės Rusijos biurokratinės mašinos sraigtelis nė sapnuoti nesapnuodavo, bet sutapatinti save – viešpataujančio luomo atstovą – su sielos linksmintojais – jokiū būdu” (p. 98).

Menininkai visiškai priklausė nuo mecenatų, užsakovų, turėjo būti paklusnūs klientai. Tačiau XIX a. įsibėgėjant, viskas keitėsi, tai permainų laikas. “J. Zenkevičiaus ar T. Goreckio asmenyje mes kaip tik ir atrastume tuos naujo kultūros veikėjo – dailininko – požymius: siekimą išvengti senoviško klientiško nuolankumo ir pačiam dalyvauti “užsakant” kultūrą, kitaip tariant, sąmoningai dalyvauti kuriant nacionalinę kultūrą” (p. 88). Apie sena santykį su nauja Aleksandravičius rašo ir taip: “Grafui jo “grafiškumas” yra bet kuriuo atveju svarbesnis už pomėgius, kilmė yra kai kas daugiau už profesiją. Tai tipiška bajoriškosios egzistencijos nuostata. Kuomet žmogus ima klausti savęs, kuo jis nori (ir kuo jis gali) tapti, vadinasi, jo kilmės vertė devalvuojasi, ir pats klausimo atsiradimas žymi luominės savimonės irimo pradžių: inteligentijos kaip tokios atsiradimo faktą. Kuomet talentas imamas vertinti labiau už kilmingumą, jau galima kalbėti apie feodalinės kultūros krizę” (p. 58). Vadinasi, Aleksandravičius siekia suvokti tą besikeičiančią epochą, kultūros atstovą joje iki pat dugno. Tai metas, kai “dailė virsta menu, t.y. nustoja būti tik amatu” (p. 64). O kokios įspūdingos ir epochiškos tokios eilutės: “Tik tenai, gūdžioje praeity, tik Augusto III laikais Vilniaus vaivados kunigaikščio Karolio Radvilos (Panie Kochanku) baliuje galima buvo šaudyti pistoletu prie stalo ar vaikytis rūmų kieme tarnaites. Bet garlaivių, pasirodžiusių Nemune ir Neryje, eroje tokie dalykai su triukšmu buvo nuversti nuo vertybių hierarchijos viršaus” (p. 99). Vien 98 ir 99 puslapius galima pavadinti įtaigia ir taiklia XIX a. kultūros sampratos pokyčių studija.

Nors specialaus dėmesio materialinei kultūrai neskiriama, tačiau iš taiklių smulkmenų galima prisitraukti vaizdą arčiau, epocha darosi vizualesnė – tai laikas, kai vieno mūsų kultūros veikėjo teišlieka vienas tapytas portretas (S. Daukantas), o to portreto autorius – “vienintelė dabar žinoma [...] nuotrauka” (p. 64). Tai laikas, kai pasirodo garlaiviai. Vis dėlto tai laikas, kai žmonės labiau pripratę prie balno negu prie garlaivio.

Isakijaus soboro statybos vaizdas – tai prasmingas viešpatavusio carizmo simbolis. Kitas vaizdingas ir įtaigus besibaigiančios epochos simbolis – griūvantys buvusios jėzuitų kolegijos pastatai.

Viena iš priežasčių, nukėlusią Aleksandravičiaus knygą į beletristikos lentyną, be pavadinimo ir viršelyje pavaizduoto veidrodžio su degančių

žvakelių atspindžiu, matyt, buvo ypatingas „Prieš aušrą“ stilius. Skaitome kad ir tokias eilutes: „Turgaus ir arklių mugės dieną paaugusius bajoraičius viliodavo ne tik kromeliuose kvepiantys gardėsiai. Jų akį traukė ir Kražių „aristokratija“, grupelėmis besibūriuojanti atokiau nuo minios, tačiau pakankamai arti, kad būtų pastebima ori laikysena, mokykloje muštuojamoms manieroms. Ir visos tos tylios paslaptys, kurios prasideda santūriai susižvalgymu su praeinančia miestelėno dukra ar paslėptu nepasitenkinimu neteisybe bei skriaudomis ir pasibaigia aistringomis sąmokslininkų kalbomis...“ (p. 26). Arba: „Romoje pilna visokio plauko smalsuolių, kuriems svarbiau už viską pamatyti garsųjį Romos karnavalą. Pasiruošimo šurmulyms jau prasidėjęs, todėl ne vienam dailininkui kyla noras mesti teptukus ir eiti gatvėn. Draugai kol kas vaikščioja po įvairias studijas, plečia pažintis, o pinigine plonėja“ (p. 130). Ir dar: „...A. Remeriui buvo sunkiau kiek ilgesnį laiką stovėti su palete rankoje, kada už lango tviska liepos saulės nušviestos kariatės, kavinių reklamos, gėlės, fontanai, skrybėlaitės, kaspiniai, šilkas, ir auksas, o juokas ir susižavėjimo šūksniai sumišę i vientisą didmiesčio [Paryžiaus], pretenduojančio būti „pasaulio bamba“, šurmulį“ (p. 122).

Tokios, nors tendencingai parinktos, romaną ar apysaką primenančios „Prieš aušrą“ citatos visai motyvuotai gali kelti klausimą, koks jų santykis su istorine medžiaga, t. y., kokia vieta knygoje skiriama išmonei.

Greta faktų kalbos beletristinis stilius vartojamas saikingai – turiu galvoje ne kiekį, o laisvumą. Pats Aleksandravičius jaučia ribas, kurių nereikia peržengti, kad nesukeltų nepasitikėjimo rimtiems istorikams. Kai kur autorius, supratęs, kad jo vaizduotė priartėjo prie tų ribų, tarsi stabteli ir prabyla istoriko balsu: „... griūvančioje bibliotekos menėje, kur pro plyšius storoje plytų sienoje pūtė drėgnas vėjas (taip ir aprašoma amžininkų), nešdamas vidun pelkėtų apylinkių kvapą, o pro suskilinėjusių langų stiklus buvo matyti čia pat, apačioje, po kojų srovenanti Kražantė (mat biblioteka ilgą laiką buvo įsikūrusi pirmajame gimnazijos fligelio aukšte)...“ (p. 57) arba: „...minėto jaunuolio [J. Zenkevičiaus] paso duomenimis, jis buvo žemo ūgio, šviesūs plaukai ir antakiai turėjo truputį rusvą atspalvį, o mėlynos (pagal pasą) akys, kaip vėliau užfiksuos vienintelė dabar žinoma dailininko nuotrauka, žvelgė rimtai ir kėlė pasitikėjimą tuo, ką galėjo ištarti tokio žmogaus lūpos“ (p. 64). Tačiau ten, kur nėra savaime aišku, kad beletrizuotas tik stilius, o ne prikurta, kad ir tikėtina, bet nepatikrintų ir dėl to abejotinų faktų, autorius paaiškina. Tačiau nors už realybės ribos esanti išmonė dažnai

būna jau čia pat, Aleksandravičius visada stengiasi išlikti šiapus, neįmerkti kojų į Rubikoną. Todėl įvairių stilių elementai telpa į istorijos veikalo rėmus.

Lotynų Amerikos literatūros operuoja tokia sąvoka, kaip “magiškas realizmas”. Štai vienas G. Márquezo herojus visada vaikšto lydimas geltonų drugelių. Tai realizmas, nes kodėl gi drugeliai negalėtų skraidyti virš galvos, bet kartu ir magiškas, nes turbūt nedažnas iš mūsų gali prisiminti matęs visur peteliškių lydimą žmogų... Panašiai “Prieš aušrą” galima pavadinti “magiškuoju istorizmu”, magiškumo skirtumas būtų tik tas, kad Aleksandravičius vos prisiliečia prie realybės krašto, bet neužlipa, kaip kad G. Márquezas, ant jo.

Tokį knygos stilių turbūt lėmė ne tiek tai, jog “autorius vylėsi, kad [...] eilinis skaitytojas galės priimti šią knygą kaip laisvalaikio praleidimo priemonę” (p.4–5), kiek tai, jog autorius labai norėjo bandyti “atskleisti [...] visas skulptūros puses viename piešinyje” (p. 8).

Mėginu suvokti “Prieš aušrą” intenciją ir pristatyti knygą skaitytojui. Sakyčiau, Aleksandravičius yra iš tų, kurie siekia tobulai suvokti, o ne tobulai išreikšti. T. y. ne pedantiškai indukciškai suregistruoti faktus ir nepakelti nuo jų galvos, o atsistoti visu ūgiu ir vos ne iš kiekvieno parinkto fakto daryti apibendrinimą, užpildyti trūkstamų faktų vietas, hipotetinį vaizdą piešti ir ne visada turint tikrų duomenų – taip Aleksandravičius suvokia ir turėtų būti suvokiamas, taip jis eina prie savo “kultūros idėjos”.

“Prieš aušrą” – labai nuoširdi ir atvira knyga. Toks asmenybinis autoriaus santykis su vaizduojamu metu. Kol kas tokių knygų nedaug turime. Dėl to anksčiau cituotus žodžius “tiesiog nesuprantama” laikyčiau retorine priemone parodyti autoriui ir visiems, kad parašęs jis ne tai, ko kai kurie skaitytojai pageidautų. Aleksandravičius nuoširdžiai paaiškina, kodėl, ką ir kaip rašo. Reikia tik atidaus geranoriško skaitytojo.

Vienas iš hipotetinių Aleksandravičiaus samprotavimų yra apie J. Zenkevičiaus vedybas. R. Janonienė rašo, kad “suradus mielą dukters portretėlį, netenka prasmės ilgi svarstymai apie dailininko vedybas” (p.74). Jai svarbu tik – ar vedė, o autoriui – kodėl vedė, jei vedė, kodėl vėlai vedė ir ką tos vedybos galėjo Zenkevičiui ir kitiems reikšti. Kitaip sakant, Aleksandravičius mėgina įrodinėti, kad “dažnas inteligentas likdavo viengungis, nesijausdamas nei nuskriaustas, nei nelaimingas” (p. 166). Jam “susidaro įspūdis, jog pašaukimas ir inteligentų kūrybinių funkcijų atlikimas neretai versdavo pasirinkti viengungio gyvenimą” (p. 166). Įdomūs tokie svarstymai, ir išvados formuluojamos atsargiai. Tačiau dažnai trūkstant

intymios archyvinės medžiagos, pavyzdžiui, apie tų veikėjų pažiūras į moteris (tokiu trūkumu pasinaudojęs Justinas Marcinkevičius “sukūrė” moterį Daukantui), išvados neperauga hipotezės statuso. Čia mėginama apibendrinti, tačiau vedybos – labai intymus, ypač individualus dalykas. Apibendrinimai visada rizikuoja viską supaprastinti. Juk neretai nežinome, buvo tas ar kitas veikėjas patrauklus kitos lyties atstovėms, mokėjo su jomis bendrauti ar tai jam nesisekė ir panašiai. O tai, be abejo, formuoja pažiūras ir į vedybas iš pat jaunumės, dar net tada, kai sunku įsivaizduoti dažną būsimą kultūros veikėją, sugebėjusį tvirtai formuluoti savo pašaukimo (tai visai ne tas pats, kas patraukimas) “kultūrinę programą” ir nustatyti, kokią vietą joje turėtų užimti vedybos. Visai įmanomas ir kitoks priežasties bei rezultato ryšys: dėl to, kad liko nevedę, veikėjai galėjo rimčiau atsidedi kultūros darbui, t. y. pamažu tapti tais veikėjais, ir ta iš dalies priverstinė viengungio padėtis galėjo jiems patiems imti atrodyti kaip sąmoningas, išprotautas veiksmas, leidžiantis jiems ir toliau dirbti savo darbus. Vadinasi, gali būti konkrečių atvejų, kai formuluoti reikėtų atvirškčiai: gyvenimas privertęs pasirinkti viengungių kelią, padėjo paklusti pašaukimui ir atlikti inteligento funkcijas.

Turi Aleksandravičiaus knyga ir trūkumų. Reikia pritarti R. Janonienei, kad menas tai nėra “tik spalvų kontrastai ir mirgėjimas...” (“Prieš aušrą”, p. 69), kad gal be reikalo taip susiaurinta meno funkcija (gal tai būtų amato apibūdinimas, o amato tapimas menu turbūt ne tik žodžio pakeitimas). Taip pat neatleistinos klaidos (jau šiek tiek jų nurodė recenzentė): *ir Paryžiuje yra skurdas (=skurdo)* (p. 121), *besirėdantį (=besirengiantį, besitaisantį)* (p. 59), *sūnūs tapo geresniais arba talentingesniais (=geresni arba talentingesni)* (p. 104), *vis tik (=vis dėlto)* (p. 170) ir kt. Pavadinimą *Svirlaukis* derėtų rašyti su trumpąja *i*, o ne *Svyrlaukis*, kaip kad yra knygoje. Varšuvos nacionalinės bibliotekos nevertėtų vadinti *Varšuvos tautine biblioteka* (p. 70).

Tokiam mokslo darbui, kad ir taikytam platesniam skaitytojui, labai trūksta pavardžių rodyklės – surinkus tiek naujos medžiagos apie daugybę plačiau ar siauriau žinomų, net nežinomų veikėjų – tokia rodyklė yra būtina. Knyga išleista labai kukliai, o jai taip tiktų nors viena, nors kelios iliustracijos, reprodukcijos...

Tad ar pateisino skaitytojų lūkesčius koduotas knygos pavadinimas? Epochą, rūpinti Aleksandravičiui, ir yra prieš aušrą. Tai metas, kai dar tamsu, bet jau jauste jaučiama ir laukiama šviesos. “Kražiuose kažkas

nepaliaujamai slinko myriop, o kažkas kilo lyg aušra: tarp griuvenų, praeities šešėlių dygo optimistiški planai, sklido juokas ir gyvenimo rytojus neatrodė toks beviltiškai juodas, kaip galima pagalvoti stebint praeities paminklų irimą” (p. 44). Prieš aušrą – tai ir “laikmetis prieš pat baudžiamos panaikinimą” (p. 99), tai ir “senųjų egzistencijos formų griūties laikas” (p. 135), tai ir beatsirandantis naujo tipo kultūros veikėjas, inteligentas “kaip toks”, tai ir meno atsiradimas iš amato, tai galų gale ir laikas prieš “Aušrą”. “Aušrą”, kurios nesulaukė Daukantas, bet sulaukė jaunieji jo bičiuliai – J. Zenkevičius ir M. Akelaitis.

R. Janonienė mano, kad “atidžiau pažvelgus į Zenkevičiaus kūrybą [...] knygos pavadinimą tektų pakeisti ne tokiu poetišku, tačiau tikslesniu. Tiesiog – “Prieš “Aušrą””” (recenzija, p. 75). Kažkada Panevėžio Senvagėje pastačius originalią A. Smilingio skulptūrą “Torsas”, garsus ir storas Maskvos literatūrinis laikraštis, paskutiniame puslapyje parašęs, kad kūrinys toks ir kitoks, paklausė: “Prastitie, no gdie u dievuški galava?” Aleksandravičiaus noras pažvelgti į epochą kaip į skulptūrą – iš visų pusių – visai nereiškia, kad turi būti sudėtos visos kūno dalys. Gal torsas yra torsas ir be galvos?